

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

Івченко Ю. В., старший викладач
кафедри філософії права та юридичної
логіки Національної академії
внутрішніх справ

ПРАВО І ЗАКОН, СВОБОДА І СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ВАЖЛИВІ КОМПОНЕНТИ ОСОБИСТОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ НЕЗАЛЕЖНО ВІД ЇЇ СТАТЕВОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ

Розглянуто питання правового й законодавчого регулювання проблеми гендерної рівноправності з урахуванням досвіду європейських країн. На основі цього проаналізовано національне законодавство, а саме: Конституцію України і Закон України "Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків".

Ключові слова: право; свобода; справедливість.

Рассмотрены вопросы правового и законодательного регулирования проблемы гендерной равноправности с учётом опыта европейских стран. На основе этого проведен анализ национального законодательства, а именно: Конституции Украины и Закона Украины "Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин".

Ключевые слова: право; свобода; справедливость.

The article deals with the problem of legal and legislative regulation of the gender equal rights including European experience. It was analyzed the National legislature, the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Maintenance of equal rights and opportunities of women and men".

Keywords: law; freedom; justice.

На порозі третього тисячоліття світова спільнота переживає низку кардинальних змін, однією з яких є перехід до нового типу культури, побудованої на принципах статевої рівності [1, с. 3].

В основі становлення і розвитку людства як системи, що самоорганізується, лежить низка факторів. Насамперед, це реалізація потенціалу кожного члена суспільства, розвиток усіх його фізичних і духовних задатків, творчих засад, перетворення особи на особистість, її актуалізація, що дає змогу звільнити соціальну енергію особи та спрямувати її в належне русло [2, с. 14–15].

Права і свободи людини – одна з основних проблем багатовікової історії політико-правової думки, яка розглядалась з позицій політичного, морального, філософського, релігійного, юридичного світогляду [3, с. 6].

Людство у процесі свого розвитку сформувало систему цінностей. Право є засобом їх реалізації. Його зміст полягає в усій сукупності правових приписів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин; це визначені у праві юридичні права, обов'язки та заборони [4, с. 66].

Право є унікальним феноменом, здатним забезпечити організованість, узгодженість та стабільність суспільних відносин, воно закріплює найважливіші норми і принципи моралі, перетворює їх на загальнообов'язкові, встановлені й гарантовані державою правила поведінки. Право є мірою свободи поведінки особи, воно є засобом захисту її інтересів [5, с. 64]. Кожна людина має певні уявлення про свої права і обов'язки, що є дозволеним і недозволеним у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми. Саме право є показником рівня цивілізованості суспільства [6, с. 5].

Право виступає одним з тих засобів самоорганізації суспільства, які надають можливість відповідно до соціальних особливостей акумулювати істотні прогресивні елементи культури, що набувають нового розвитку в сучасних умовах [7, с. 50].

Для нормального функціонування суспільства потрібні стабільність, упорядкованість, певна гармонія у стосунках між його членами. Це і є головною метою права. Гармонізація соціального життя полягає у встановленні рівноваги між домаганнями окремих членів суспільства, їх спробах реалізувати свої цінності. Важливе місце серед них посідає свобода [2, с. 17].

Свобода є сутністю права, виявляє себе у правових явищах, легітимізується та забезпечується за допомогою юридичних засобів. У цивілізованому суспільстві, що стоїть на високому щаблі розвитку, свобода людини є не лише напрямом, метою, а й засобом його прогресивного руху [4, с. 168].

Головне для людини – свобода, що є середовищем її існування. У сфері свободи людина обирає свій власний життєвий шлях, реалізує свої інтереси і пристрасті [3, с. 7]. Справжня свобода передбачає відповідальність, що визначається як продуманість, виваженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також покарання за вчинок [2, с. 18].

Крім цього, важливою складовою права є рівність, тобто однакове ставлення до громадянських прав та обов'язків. Саме рівність забезпечує можливість самореалізації всім членам суспільства, незалежно від їх статевої належності.

У свою чергу, саме рівність є необхідним аспектом, умовою справедливості, що визначається як правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь, це людські стосунки, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [8, с. 103].

Здійснюючи конкретно-історичний аналіз поняття справедливості (а воно в кожную історичну епоху наповнюється новим економічним, соціально-політичним, правовим, моральним змістом і тісно пов'язане з рівнем розвитку конкретного суспільства), необхідно мати на увазі, що навіть у межах одного суспільства існують різні уявлення про справедливість (відповідно, несправедливість) [9, с. 8–9]. Тобто в різні історичні періоди та залежно від інтересів тогочасного суспільства існувало своє розуміння справедливості.

У нашому дослідженні більш глибоко слід дослідити таке явище, як рівність. Рівність людей – це однаковість їх соціальних можливостей не лише у користуванні своїми правами, а і у виконанні суспільних обов'язків. Розуміючи закономірну неоднаковість особистісних рис, здібностей і можливостей кожного індивіда та своєрідність його способу життя, соціальна нерівність, як результат такої несхожості, може бути певним чином пом'якшеною спеціальними державними заходами.

Можна сформулювати чотири параметри рівності чоловіків та жінок.

1. Права та свободи людини повинні бути визнаним стандартом у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Ці стандарти сформульовано в Конституції України, міжнародних документах та підлягають обов'язковому виконанню. Держави, що ратифікували міжнародно-правові договори, повинні безумовно їх виконувати і визнавати права людини як фундаментальний принцип державної політики та правотворчості.

2. Права людини як права жінки. В основі порушення принципу рівності, який передбачено Конституцією України, виступає таке явище, як дискримінація, що руйнує основи справедливості, демократії та призводить до порушення жіночих прав.

3. Права, обов'язки та відповідальність є основними складовими елементами правого становища особи в соціумі. А отже, саме вони визначають стандарт рівності в Конституції України та законодавчих актах.

4. Рівні права та свободи є найважливішим елементом гендерної рівності. Вони віддзеркалюють ступінь реалізації та гарантії рівності, що містяться в Конституції та законах України.

Виконання вимог щодо забезпечення рівності чоловіків та жінок і можна назвати реалізацією прав людини, яка визначена в міжнародних актах та законах держави. А дискримінація у цьому випадку є активною чи пасивною поведінкою, що виявляється у правовому обмеженні чи наданні привілейованого становища особі за її статевою належністю. Це поняття доволі часто використовується для визначення статусу жінки в різних сферах життєдіяльності, а в деяких країнах використовується і в законодавстві. Таким чином, поняття “рівність” і “дискримінація” – це пов’язані між собою терміни. Рівність виключає дискримінацію, а відсутність дискримінації означає рівність.

Дискримінація за ознакою статі визнається як доволі поширене в суспільстві явище, зміст якого полягає в порушенні рівності. У цьому випадку неважливо, що породжує таке порушення – стать, раса чи будь-який інший соціальний чинник. Подібна нерівність не може бути усунута винятково силами тих, хто відчуває на собі вплив дискримінації. Вона може бути усунута за підтримки тих, кого піддано дискримінації, та зміни механізмів, що формують дискримінацію.

У всьому світі жінки стикаються з порушенням своїх прав. У багатьох країнах світу, в порівнянні з чоловіками, жінки мають значно менше можливостей для досягнення поставленої мети, але при цьому їх знання, вміння і здібності перебувають на такому самому рівні, як і в чоловіків. Таке співвідношення прав та можливостей безперечно призводить до фактичної дискримінації.

Для того, щоб змінити цю ситуацію, необхідні ефективні програмні заходи, що впливатимуть на можливість збільшення доступу жінок до надійних джерел отримання прибутку та економічних ресурсів, знищення існуючих юридичних перепон для активної участі в житті суспільства, зменшення їх завантаженості роботою в сім’ї та з цією метою розроблення механізмів подолання такого виду навантаження, що є одним з чинників ступеня реалізованості життєвих планів як щодо сім’ї, так і відносно професійної діяльності жінок [10, с. 60].

Самоорганізація і самовпорядкування життя українського суспільства на демократичних засадах потребує нового змісту всієї системи соціальних норм, що регулюють нові суспільні відносини, а також вдосконалення тих із них, що історично себе виправдали. Серед цих норм визначальне місце посідають правові норми – важливий чинник регулювання взаємин між статями в суспільстві. Тому в Україні нині триває розроблення законів та інших нормативно-правових актів постійної дії, що закріплюють зміни в гендерних відносинах та спрямовують їх розвиток.

Побудова українського суспільства на засадах соціальної демократії та її складової – гендерної демократії, як системи волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені – неможлива без розвинутої правосвідомості громадян. Без неї права і свободи громадян не будуть реалізованими, а суспільство житиме за традиційними для України категоріями моралі.

Зміни гендерної ролі жінки й чоловіка у перехідний період трансформують їх правосвідомість. Найбільшим підґрунтям для такої трансформації, для соціальних орієнтирів у перетворенні правового менталітету жінки і чоловіка є розвиток законодавства, гендерних його аспектів [11, с. 234].

Найпершими, хто розробив національний механізм впровадження гендерної політики в Європі, були Швеція, Литва та Нідерланди.

Так, у 1991 р. у Швеції було прийнято Закон “Про гендерну політику”. Для впровадження його в життя створено спеціальні інституції. Також реалізація гендерної політики була визнана обов’язковою для всіх структур, незалежно від їх спеціалізації. Контроль за впровадженням гендерної політики здійснюється апаратом омбудсмена з рівних прав і можливостей. Крім того, було вжито важливих заходів, таких як: складання офіційної статистики окремо стосовно жінок та чоловіків; організовано курси з питань рівноправ’я для державних службовців усіх рівнів; усі урядові структури уповноважені проводити роботу з урахуванням принципу рівності представництва обох статей.

У Литві для досягнення гендерної рівності було прийнято Закон “Про рівні можливості”, а також засновано установу, яка здійснює нагляд за його дотриманням – Управління омбудсмена з питань рівноправ’я чоловіків та жінок. Управління омбудсмена (уповноваженого) є незалежною громадською установою, яка має свою компетенцію і підвітна тільки Сейму. Управління наглядає за дотриманням принципу рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, встановленого у ст. 29 Конституції та Законі “Про рівні можливості”.

Відповідно до цього Закону, уповноважений з проблем рівноправ’я разом з іншими працівниками Управління: вивчає скарги щодо випадків дискримінації та сексуальних домагань;

за власною ініціативою проводить відповідне розслідування за умови, що факти порушення рівних прав встановлені на основі матеріалів засобів масової інформації та інших джерел;

у межах своєї компетенції подає рекомендації до державних урядових і адміністративних установ Республіки Литва про перегляд законодавчих актів і встановлення пріоритетів у впровадженні рівних можливостей для жінок і чоловіків;

слідкує за тим, щоб у ЗМІ не з'являлись оголошення дискримінаційного характеру;

присутній як спостерігач на вступних екзаменах до освітніх або наукових закладів чи на конкурсах з прийому на роботу тощо.

Виконуючи свої функції, Управління омбудсмена з проблем рівноправ'я здійснює попередження поширення статевої дискримінації в суспільстві. Закон також містить певні заборони щодо поширення в суспільстві поглядів, які пропагують зверхність однієї статі над іншою.

Нідерланди змогли досягти значних успіхів у сфері гендерної рівності завдяки унікальній організації національного механізму забезпечення політики рівності статей, який базується на міжвідомчому підході.

У Нідерландах було створено так званий залізний трикутник – систему взаємодії (мережу), яка передбачає співробітництво представниць жіночого руху, державних чиновників та парламенту.

Активністю характеризувалася діяльність Ради з емансипації, створеної в Нідерландах. Завдяки її зусиллям було досягнуто консенсусу в розумінні політики рівності статей як обов'язкової складової частини програми будь-якого кабінету міністрів. Рада сформулювала механізм для розробки та реалізації політики рівності статей, а також низку політичних інструментів. В ідеалі Рада намагалася створити політичну мережу у сфері жіночої політики, яка мала бути якнайширше задіяна в політичному та державному житті.

Соціал-демократична партія в 1977 р. у Нідерландах висунула також ідею щодо створення в уряді посади державного секретаря з жіночої політики. Таку посаду було створено. Державний секретар має обмежені владні повноваження, але має право виносити на порядок денний засідань уряду актуальні питання і отримувати від членів Кабінету міністрів відповідну підтримку, і це значною мірою реалізовано.

У 1978 р. у межах міністерства культури, рекреації та добробуту було створено департамент з координації політики у сфері рівності статей. На відміну від Ради з емансипації, він був утворений на необмежений строк. У 1981 р. було вирішено передати департамент з координації політики у сфері рівності статей до міністерства із соціальних питань та зайнятості, що відповідало змінам ідеологічних підходів до трактування жіночих проблем. В

основу цього підходу було покладено ідею про ключову роль економічної незалежності для підвищення статусу жінок у суспільстві. Головна увага повинна бути приділена питанням зайнятості та соціального захисту жінок.

Оскільки департамент у Нідерландах було створено, насамперед, як координаційний орган, його повноваження в галузі просування політичних ініціатив завжди були незначними. Його можливість реалізувати власні ініціативи обмежувалася недостатніми бюджетними можливостями. Міжвідомчий комітет з політики рівності, який повинен був виконувати ці функції, на практиці не міг з ними впоратися. Міністерства зазвичай відправляли туди другорядних осіб або загалом нічого не знали про роботу цього органу. Таким чином, Нідерланди демонструють модель інституалізації політики рівності (поліпшення становища жінок), яку можна охарактеризувати як міжвідомчу.

Проведений аналіз може бути корисним для України, тому що політика сприяння гендерній рівності не відокремлена від політики соціальної, політики зайнятості, і тому потрібно враховувати перспективні гендерні наслідки рішень, які ухвалюються сьогодні з метою розвитку гендерних відносин у суспільстві [12, с. 16–18].

Процеси рівноправності жінки і чоловіка в українському суспільстві чимдалі зазнають європейського і світового впливів. Це, насамперед, вплив міжнародного жіночого руху, світової інтеграції і людства в усіх сферах життя, його інтелектуалізації і гуманізації. Тому в законах закріплюється статус жінки й чоловіка, їх рівноправність як основне право людини, як умова правової демократії та вимога соціальної справедливості.

Україна, яка обрала стратегію європейського вибору, перебуває сьогодні на етапі започаткування гендерних досліджень у праві, активного прийняття законодавчих актів, які регулюють різні види суспільних відносин щодо запровадження стандартів рівності прав і свобод жінки й чоловіка.

Україна активно підтримує діяльність міждержавних і громадських структур, спрямовану на забезпечення гендерної рівноправності, викорінення всіх форм статевої дискримінації. Тому, коли йдеться про рівне ставлення, не слід забувати про надання рівних можливостей для використання цього рівного права. Це складне питання, що потребує зусиль багатьох організацій. Тому процес гармонізації законодавства України до законодавства ЄС у частині гендерної рівності – це комплексний процес [13, с. 25].

З ухваленням Конституції проголошено пріоритет людини над державою, розпочався новий етап розбудови правової держа-

ви. Спільними зусиллями народу створюється громадянське суспільство, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність стануть найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини визначить діяльність держави і буде її головним обов'язком.

Конституція України вперше замість проголошення фрагментарного переліку прав і свобод, як це було в попередніх конституціях, визначила систему прав і свобод у всіх основних сферах суспільного життя, підтвердивши цим визнаний людством постулат про те, що всі права – громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні – є універсальними, неподільними, взаємозалежними і взаємопов'язаними.

Основний Закон України значно розширив коло конституційних прав і свобод та, істотно збагативши їх за змістом, закріпив гарантії їх реалізації [14, с. 5].

З прийняттям Основного Закону України конституційний процес не завершився, він триває, конкретизується в законах, кодексах, концепціях, програмах, інших нормативних актах.

Сьогодні важливою є проблема створення ефективної законодавчої бази щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, заснованою на тому, що права жінки є невід'ємною частиною загальних прав людини. Рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі визначається і гарантується Конституцією України, іншими законодавчими актами.

Зокрема, ст. 24 Конституції України проголошує: "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінок і чоловіків забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям" [15, с. 10].

Отже, особливістю конституційної статті 24 про гендерну рівність є і те, що серед прав і свобод виокремлено право жінки й чоловіка на рівність, як самостійне основне право людини, повага

якого має бути гарантована кожному. Це значний крок у становленні і забезпеченні гендерної демократії в Україні.

Цим самим у Конституції України відображено світові тенденції утвердження гендерної рівності. Таким чином, Україна в контексті світового розвитку і світових програм спільних дій, прийнятих міжнародними громадськими інститутами, вийшла на гуманістичний шлях розуміння Рівності, Розвитку і Миру [16, с. 8].

Визначення в Основному Законі України принципу рівноправності жінок і чоловіків свідчить про вихід Української держави і громадянського суспільства на європейський і світовий рівень розв'язання гендерних проблем та регулювання відносин між жінками і чоловіками, а також є важливим аспектом розвитку людського потенціалу, подолання віками існуючих бар'єрів, що зумовили гендерну нерівність.

Важливе значення в сучасному законодавстві, що регулює питання гендерної рівності, має Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 8 вересня 2005 р.

Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі й застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Основними напрямками державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є утвердження гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків, підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства, виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері, захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Крім цього, у Законі визначено механізм забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок, зокрема, визначено органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення гендерної рівності та їх функції (розділ II), сформульовано заходи щодо забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок у громадсько-політичній (розділ III), соціально-економічній (розділ IV) сферах та сфері освіти (розділ V), передбачено відповідальність за порушення законодавства України про

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (розділ VI) [17, с. 561].

Прийняття цього Закону є важливим кроком у процесі формування та реалізації політики гендерної рівності, що юридично закріпив права та можливості громадян України незалежно від їх статевої приналежності брати участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Конституційне та законодавче закріплення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків має важливе значення і є об'єктивною умовою для поступовості, еволюційності трансформаційних процесів. Таким чином, на часі концептуальне визначення чітких орієнтирів гендерної політики в Україні і мобілізація національних зусиль на розроблення та втілення програм, що забезпечують всьому населенню, особливо жінкам, широкий доступ до участі в економічному і політичному житті та залучають їх до прийняття рішень на всіх рівнях влади.

Отже, існування гендерної нерівності в суспільстві сповільнює економічне зростання, послаблює систему державного управління та знижує ефективність стратегій розвитку [18, с. 2]. Саме тому побудова громадянського суспільства передбачає максимально повну участь усіх людей у процесі соціального реформування [19, с. 3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лаврінченко Н. Гендерні дослідження в соціології : [програма лекційного курсу] / Наталія Лаврінченко. – К. : Київ. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т соціології НАН України, 1998. – 24 с.

2. Філософія права : навч. посіб. / [за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 333 с.

3. Гуренко М. М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці : [монографія] / Марія Миколаївна Гуренко. – К. : Логос, 2000. – 167 с.

4. Теорія держави і права : навч. посіб. / [Лисенков С. Л., Колодій А. М., Тихомиров О. Д. та ін.] ; за ред. С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 447 с.

5. Теорія держави та права : [посіб. для підготовки до іспитів] / С. М. Тимченко, Р. А. Калужний, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. – [2-ге вид., випр. та доп.]. – К. : Паливода А. В., 2003. – 174 с.

6. Права і свободи людини в Україні / [авт. концепції опитування та розробники анкети Н. Костенко, С. Макеєв, М. Томенко та ін.]. – К. : Ін-т політики, 1999. – 76 с.

7. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві : [монографія] / Олег Олександрович Бандура. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 200 с.

8. Словник основних термінів з філософських дисциплін / [В. М. Вовк, В. М. Кравець, Ю. С. Симон, Н. І. Семчук, О. Ю. Щербина]. – К. : Київ. нац. акад. внутр. справ, 2006. – 119 с.

9. Кравченко Л. В. Справедливість як вибір : [монографія] / Леонід Володимирович Кравченко. – К. : Молодь, 1998. – 256 с.

10. Гурко Т. А. Социологический аспект социальной стратификации в постсоветской России / Т. А. Гурко // Гендерные тетради. – 1999. – Вып 2. – С. 55–66.

11. Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства / [Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Шевченко Я. М. та ін.] ; заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2007. – 371 с.

12. Левченко К. Б. Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні : історико-правовий огляд / Катерина Борисівна Левченко. – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – 44 с.

13. Зарько Н. // Гендерні аспекти Європейського права. Досвід адаптації законодавства країн Центральної та Східної Європи : круглий стіл, 11 жовт. 2005 р. : стенографічний звіт / Надія Зарько – К., 2006. – 72 с.

14. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні / Н. І. Карпачова – К. : Омбудсман України, 2002. – 409 с. – (Доповідь уповноваженого Верховної Ради з прав людини).

15. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. / Верховна Рада України. – К. : Просвіта, 1996. – 80 с.

16. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні / Тамара Михайлівна Мельник – К. : Логос, 1999. – 91 с.

17. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.

18. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.09.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / Ганна В’ячеславівна Герасименко. – К., 2004. – 20 с.

19. Маслюк Н. В. Гендер и социальная структура / Н. В. Маслюк, Е. Р. Ярская-Смирнова. – Саратов : Саратов. гос. тех. ун-т, 2000. – 49 с.